

Belirsizliğin Psikolojik Etkileri

Sanem KÜÇÜKKÖMÜRLER ¹

ÖZ

Belirsizlik yazında farklı araştırmacılar tarafından tutarsızlık, öngörememe, tanımlayamama ve şüphe etmek gibi kavramlarla ilişkilendirilmektedir. Belirsizliği azaltma ihtiyacı ise insanların belirliliğe ulaşmak adına, karşılaştıkları belirsizlikleri yönetme eğilimi olarak tanımlanmaktadır. Kimi araştırmacılar tarafından temel motivasyon olarak tanımlanan belirsizliği azaltma ihtiyacı günlük hayatta sıkça karşımıza çıkmaktadır. Normal şartlarda günlük yaşam içerisinde yaşanan belirsizliklere bazı durumlarda toplumsal belirsizlikler de eşlik etmektedir. Toplumsal belirsizlikler kültürel olarak belirsizlikle olan ilişkimizi içerdiği gibi yakın zamanda topluluk olarak deneyimlenen belirsizlikleri de içermektedir. Türkiye'nin kültürel bağlamda belirsizliği reddetme eğiliminin oluşu ve son yıllarda Türkiye'de yaşanan terör olayları ve darbe girişimi gibi ülke çapında yaşanan belirsizlikler, konunun ülkemiz üzerindeki etkisini arttırmaktadır. Bu yazıda belirsizlik psikolojisini tanıtmak ve Türkiye özelinde yaşanan belirsizlik durumlarını incelemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda ülkemizde sıkça kullanılan belirsizliği azaltma yöntemlerinin bazı durumlarda işlevini kaybedebildiğine değinilmiştir. Bu sebeple Türkiye özelinde geliştirilebilecek belirsizliği azaltma yöntemleri olarak (a) olumlu belirsizliklerin deneyimlenmesi ile belirsizliğin yönetilebilecek bir olgu olarak tanınması, (b) belirsizlik durumlarında net bilgi verilmesi ve (c) belirsizlik yönetiminin olası bir sonucu olan gruplar arası çatışmalar göz önünde bulundurularak barışçıl söylemlerin kullanılması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: belirsizlik, belirsizliği azaltma ihtiyacı, belirsizlik yönetimi, Türkiye'de belirsizliğin etkileri

Küçükkömürler, S. (2017). Belirsizliğin psikolojik etkileri. *Nesne*, 5(10), 329-344.

¹Araştırma Görevlisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, sanemk(at)metu.edu.tr

Psychological Effects of Uncertainty

ABSTRACT

Uncertainty is defined in relation with concepts of incompatibility, unpredictability, misidentification, and dubiousness from different researchers in the literature. Also, need to reduce uncertainty is defined as a tendency to decrease uncertainties in order to gain certainty. The need to reduce uncertainty, which was proposed as a basic motivation from different researchers, is encountering frequently in daily life. In some cases, collective uncertainties follow daily uncertainties, which can be faced under normal conditions. Collective uncertainties include both cultural tendencies related with uncertainty and collectively experienced uncertainties. Turkey's cultural tendency to avoid uncertainty and collective events including uncertainties experienced recently such as terrorist attacks and coup attempt increase impact of the topic for Turkey. In this paper, aim is to introduce psychology of uncertainty and examine uncertain events experienced in Turkey. It was emphasized that strategies to reduce uncertainty become unfunctional in some cases in our country. For this reason, new strategies which can be useful to reduce uncertainty in Turkey were suggested as (a) introducing uncertainty as manageable with respect to positive uncertainty experiences, (b) giving exact information under uncertain conditions, and (c) presenting peaceful speeches considering possible intergroup conflicts result from uncertainty management.

Keywords: uncertainty, need to reduce uncertainty, uncertainty management, effects of uncertainty in Turkey

Belirsizlik günlük hayatta sıkça karşılaştığımız ve yönetme ya da azaltma ihtiyacı duyduğumuz bir olgudur. Günlük hayatta bireysel olarak yaşanan belirsizliklere örnek olarak şehir değiştirmek, önemli bir sınavın sonucunu beklemek ve yeni biriyle tanışmak gibi durumları düşünebiliriz. Fakat bazı durumlarda, sıklıkla kendimizle ilişkili yaşadığımız bu belirsizliklerin yanı sıra toplumsal belirsizlikler de yaşanabilir. Örneğin, Türkiye özelinde baktığımızda işsizlik, hukuki ya da adli güvensizlik, ekonomik dalgalanmalar, darbe girişimi ve farklı şehirlerde tekrarlanan terör olayları belirsizlik algısının toplumca yaşanmasına yol açabilmektedir.

Yazında belirsizlik olgusu farklı araştırmacılar tarafından bireysel ve toplumsal etkileri açısından incelenmiştir. Ülkemiz özelinde değerlendirildiğinde de belirsizlik sıklıkla karşılaşılan bir olgudur. Bu sebeple ülkemizde yaşanan belirsizliklerin alanyazın dahilinde değerlendirilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu makalede belirsizlik olgusunu psikoloji penceresinden incelemek ve Türkiye’de yaşanan belirsizliklere psikoloji yazınından açıklamalar getirmek amaçlanmıştır. İlerleyen bölümlerde belirsizliğin yazında varolan tanımları, belirsizlik yönetimi, belirsizliğin etkileri ve Türkiye’de yaşanan belirsizlikler farklı başlıklar altında incelenecektir.

Belirsizlik nedir?

Yazında belirsizliğin farklı tanımları bulunmaktadır. Bazı tanımlar belirsizliği belli olgular arasındaki tutarsızlık ile açıklar. Örneğin Kagan (1972) belirsizliği “bilişsel yapılar arasında, biliş ve deneyim arasında ya da biliş ve davranış arasında yaşanan uyumsuzluk” olarak tanımlamaktadır (s.54). Humphreys ve Berkeley (1985) ise belirsizliği değişkenler arasındaki ilişkiye dair (ör., davranış-durum, durum-durum, durum-sonuç, karar verme süreci, davranış-gelecekteki olasılıklar) belli özellikleri değerlendirirken yaşanan zorluk olarak tanımlar. Belirsizliği açıklamak için kullanılan bir diğer kavram ise şüphe etmek ve/veya ön görememektir. Knobloch ve Solomon (1999) belirsizliği kişiler arası ilişkilerde yaşanan şüphe olarak tanımlarken, Gudykunst (1993) kişilerin etkileşim anındayken kendisinin ya da diğer kişinin davranışlarını öngörememesi ya da anlamlandırılmaması durumu olarak tanımlar. Ek olarak, bazı tanımlar belirsizliği varolan anlamın kaybı ile açıklarken (ör., “hayatın amacının, yönünün ve anlamının kaybolduğu algısı” (Sedikides, De Cremer, Hart ve Brebels, 2010, s.143)), bazı tanımlar da gelecekte karşılaşılabilecek olasılıklar üzerinden açıklar (ör., “potansiyel olarak zararlı bir olayla yüzleşmeden önceki bekleme süreci” (Monat, Averill ve Lazarus, 1972, s.237)).

Tanımlar incelendiği zaman belirsizlik yaratan uyarının özelliklerini detaylandırmamız mümkündür. İlk olarak belirsizlik kavramının hem yaşanan anda deneyimlediğimiz hem de gelecek ve olasılıkları içeren bir kavram olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca belirsizlik farklı alanlarda deneyimlenebilir; belirsizlik yaratan uyarın kişinin kendisiyle (Sedikides, De Cremer, Hart ve Brebels, 2010), diğer kişi(ler) ile olan ilişkileriyle (Knobloch ve Solomon, 1999) ve çevreyle (Kahneman ve Tversky, 1982) ilişkili olabilmektedir. Tüm bu tanımlardan yola çıkarak kapsayıcı bir tanım kullanmak adına, belirsizlik o an değerlendirilen uyarana ya da uyarının gelecekteki olası sonuçlarına ilişkin algılanan farklılık olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla uyarını tanımlamakta ya da tahmin etme sürecinde yaşanan güçlükler belirsizlik olgusuna işaret etmektedir.

Belirsizlik yönetimi nedir?

Kagan'dan (1972) başlayarak farklı araştırmacılar belirsizlik yönetiminin ya da belirsizliği azaltma ihtiyacının temel bir motivasyon olduğundan bahsetmektedir (ör., Hogg ve Abrams, 1993; Hofstede, 2001; Van den Bos, 2007; Van den Bos, 2009). Belirsizliğin tahmin edilemeyen, kontrol edilemeyen ve tehlikeli yapısından dolayı insanlar hayatta kalabilmek (Berlyne, 1962; Van den Bos, 2009) ve hedeflerini gerçekleştirebilmek (Jacobson, Weary ve Lin, 2008) için belirsizlikleri azaltma ihtiyacı duymaktadırlar. Günlük hayatta en basit işleri gerçekleştirirken bile belirliliklere (varsayımlara) ihtiyacımız vardır. Örneğin, yerin ayağımızın altından kaymayacağı varsayımıyla bu ihtimali hiç düşünmeden günlük hayattaki etkinliklerimize devam ederiz. Fakat deprem deneyimi olan kişilerde de görebileceğimiz gibi bu basit varsayımlardan şüphe duymaya başladığımız anda günlük aktivitelerimizi gerçekleştirmemiz ciddi bir sorun haline gelebilmektedir. Kısacası kişinin günlük hayatına devam edebilmesi için psikolojik sisteminin belirsizliklerle uğraşması ve belli bir oranda belirliliğe ulaşması gerekmektedir.

Kişiler belirsizlikle başa çıkmak için farklı yöntemler kullanabilirler. İlk akla gelebilecek yöntem belirsizlik yaratan uyarana ilişkin bilgi toplamaktır. Kişi uyarana ilişkin detaylı veya yüzeysel bilgileri işleyerek bu uyarını daha belirli bir hale getirebilmektedir (farklı belirsizlik yönelimlerinde kullanılan farklı bilgi işleme eğilimleri için bkz. Sorrentino, Bobocel, Gitta, Olson ve Hewitt, 1988). Bazı durumlarda belirsizliğe ilişkin net bilgi almamız (ve/veya bilgiyi işlememiz) belirsizlik yaratan uyarının özelliklerinden dolayı ya da kişisel olarak ayırabileceğimiz zamanın azlığından kaynaklı olarak mümkün olmayabilir. Bu gibi durumlarda daha önceden bildiğimiz, benzer bir uyarıdan yaptığımız çıkarımlara dayanan yüklemeler kullanılabileceği gibi sosyal karşılaştırma (Festinger, 1954) ve grup aidiyeti aracılığıyla belirlilik elde etme (Hogg, 2007) yoluna da başvurulabilir.

Son olarak belirsizlikleri yönetmek için yanılsamalar da kullanılmaktadır. Yanılsamalar dış gerçekliğin algısal ya da bilişsel mekanizmalar sonucu farklı değerlendirmesine dayanan olgulardır. Gerçeklikten farklı olmalarına rağmen kişiler üzerinde etki etmeleri, yanılsamaların belirsizliği azaltan işlevine işaret etmektedir. Örneğin adil dünya inancı (Lerner, 1965) ile kişi başına gelecek durumların kendi davranışıyla ilişkili olduğu yanılsamasını yaşamaktadır. Bu inanç ile kişi karşılaşabileceği durumlara ilişkin zihninde bir belirlilik elde etmiş olur. Benzer bir şekilde yanlış fikir birliği varsayımı (Ross, Greene ve House, 1977), kontrol yanılsaması (Langer, 1975; Langer ve Roth, 1975) ve olumlu yanılsama (Taylor ve Brown, 1988) gibi yanılsamalar da bu bağlamda incelenebilir.

Sonuç olarak belirsizliğin insan psikolojisi üzerinde bir etkisi bulunmaktadır. Bu etki yazında belirsizliği azaltma ya da belirsizliği yönetme motivasyonu olarak tanımlanmaktadır. Belirsizliği yönetme motivasyonunu gerçekleştirmeye yönelik farklı yöntemler bulunmaktadır. Bu yazıda üzerinde durulan bütün yöntemler belirsizlik yaratan uyarıyı daha belirli (tahmin edilebilir ve kontrol edilebilir) bir uyarı olarak değerlendirmemize yardımcı olurlar ve böylece belirsizliği azaltma motivasyonunu tatmin ederler.

Belirsizliğin etkileri nelerdir?

Belirsizliğin etkileri yazında çoğunlukla olumsuz olarak tanımlanmıştır. Bir grup çalışmacı belirsizliğin endişe ile ilişkisini araştırmaktadır. Özellikle belirsizliğe tahammülsüzlük (Intolerance of Uncertainty) (Dugas, Freeston ve Ladouceur, 1997) yazını belirsizliğe tahammülsüzlük ile endişe (Dugas, Gosselin ve Ladouceur, 2001; Ladouceur, Gosselin ve Dugas, 2000), kaygı (Dugas, Gosselin ve Ladouceur, 2001), stres (Greco ve Roger, 2003) ve genel endişe bozuklukları (Birrell, Meares, Wilkinson ve Freeston, 2011; Dugas, Freeston ve Ladouceur, 1997; Dugas, Gagnon, Ladouceur ve Freeston, 1998) gibi değişkenlerin ilişkisini ortaya koymuştur. Diğer yandan belirsizliğin depresif eğilimlerle ilişkisini gösteren çalışmalar da bulunmaktadır. Belirsizliğin özel bir durumunu inceleyen nedensel belirsizlik kuramı (Causal Uncertainty Theory) (Weary ve Edwards, 1994, 1996) kişilerin neden sonuç ilişkisini atfedebilme becerisinden şüphe etmesi ile ilgilenmektedir. Çalışmaların sonuçlarına göre nedensel belirsizlik ile olumsuz duygu durumu (Tobin ve Raymundo, 2010), depresyon (Weary ve Edwards, 1994; 1996), nörotiklik (Edwards, Weary ve Reich, 1998) ve onay arama ihtiyacı (Jacobson ve Weary, 1999; Jacobson, 2007) değişkenleri ilişkili bulunmuştur. Belirsizliğin bu iki farklı duygu durumu ile ilişkisini anlamak için belirsizliğe tahammülsüzlük ve nedensel belirsizlik kuramlarını değerlendirebiliriz. Bu iki kuram, farklı duygusal tepkilerin oluşumunda belirsizlik yaratan uyarının özelliğinin etkili olabileceğini düşündürmektedir. Belirsizlik yaratan uyarı dış dünya ya da diğer kişiler ile

ilişkiliyse endişe eğilimine, kişinin kendisiyle ilgiliyse depresif eğilimlere yol açıyor olabilir.

Belirsizliğin bilişsel ve davranışa yansıyan etkileri de bulunmaktadır. Belirsizlik yönetimi kuramına (Uncertainty Management Theory) göre kişiler belirsizlikle karşılaştığı zaman kendi savundukları dünya görüşlerine ya da değer yargılarına daha bağlı hale gelirler (Van den Bos, 2001; Van den Bos, 2009). Bu yolla, belirsizlikle karşılaşan kişinin değer yargılarında katılaşarak kendini netleştirmeye (daha belirli bir hale getirmeye) çalıştığını düşünebiliriz. Değer yargılarında katılaşmanın bir sonucu olarak bir kişi kendi görüşünü savunan kişilere olumlu, kendi görüşüne karşı olan kişilere ise olumsuz tepkiler geliştirebilir (ör., Van den Bos, Euwema, Poortvliet ve Maas, 2007; Van den Bos, Van Ameijde ve Van Gorp, 2006). Bazı durumlarda bu tepkileri öfke (Van den Bos, Poortvliet, Maas, Miedema ve Van den Ham, 2005) ve kurbanı suçlama (Bal ve Van den Bos, 2012) olarak gözlemlenmek de mümkündür. Belirsizlikle karşılaşıldığında değer yargılarında katılaşma dışında verilen bir diğer tepki de grup aidiyeti geliştirmektir. Belirsizlik kimlik kuramına (Uncertainty Identity Theory) göre kişiler belirsizliği azaltmak adına grup aidiyeti geliştirirler (Hogg, 2009; Hogg ve Abrams, 1993). Gruplar kişiye hem kendini ve iç grup üyelerini tanımlaması hem de kendini dış grup üyelerinden ayırması için fırsat sunar (Hogg, 2009). Bu sayede kişiler grupların değer yargıları, tutumları ve davranışlarını benimseyerek kendini, diğer insanları ve dünyayı daha belirli hale getirmiş olurlar. Bu noktada belirtmek gerekir ki; belirsizlik yalnızca yeni grup aidiyeti gelişimini değil, aynı zamanda daha önceden benimsenmiş grup aidiyetinin pekişmesini de sağlar (Hogg ve Adelman 2013). Öyle ki bazı durumlarda bu süreç uç-gruplarla oluşturulan grup aidiyetini de kapsamaktadır (Hogg, Adelman ve Blagg, 2010).

Diğer yandan belirsizliğin olumlu getirilerine vurgu yapan araştırmacılar da bulunmaktadır. Örneğin Hogg, Adelman ve Blagg (2010) kişilerin belirsizliklerle karşılaşmayı seçebileceğinden ve bu belirsizliklerin faydalı ve gerekli olabileceğinden bahsetmektedir. Benzer bir şekilde, Bammer ve Smithson (2008) da belirsizlikle olan ilişkimizi tanımlarken “belirsizlik yalnızca başa çıkılması gereken bir problem değildir; ayrıca yeni fırsatlar, keşifler ve yaratıcılığın kaynağıdır” (s. 11-12) diye eklemektedir. İnsanlık tarihine baktığımızda, ateşin bulunmasından uzay keşiflerine kadar birçok gelişimin belirsizlikle olan ilişkimiz sebebiyle ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Belirsizliğin yarattığı merak duygusu sebebiyle insanlar belirsizlik yaratan uyarıyı incelemiş ve bazı durumlarda daha belirli kılmak adına yeni çözümler üretmişlerdir (ayrıca belirsizlik durumlarında eleştirel düşünmenin etkisi ve rasyonel kararlara ilişkin bkz., Kökdemir, 2003). Dolayısıyla belirsizlik yazını ve belirsizlikle olan ilişkimizi değerlendirirken belirsizliği yalnızca olumsuz

bir kavram olarak değerlendirmememiz ve değişim, gelişim ve merak gibi değişkenler ile olan ilişkisini de göz önünde bulundurmamız gerekmektedir.

Türkiye’de belirsizlik

Toplum seviyesinde belirsizliği azaltma eğilimini iki kategoride değerlendirmek gerekir. Bunlardan biri toplumun kültürel açıdan belirsizlikle olan ilişkisidir. Uzun yıllar içinde kültür yapısı bakımından farklı kültürler belirsizlikle ilişkisini farklı konumlandırmıştır. Diğer bir konu ise toplumda yakın zamanda kitlesel olarak deneyimlenen belirsizlik durumlarıdır. Ülkede yaşanan doğal afetler, terör saldırıları, dış ilişkilerde yaşanan problemler, ekonomik dalgalanmalar, darbe girişimi ve siyasi ve/veya hukuki güvensizlikler gibi görece yakın zamana ilişkin belirsizlikler bu ikinci kategoride değerlendirilmelidir.

İlk olarak belirsizlikle olan kültürel ilişkimizi değerlendirirken inceleyebileceğimiz kaynak Hofstede’nin kültür boyutları çalışmasıdır. Kültür boyutunda belirsizliğin etkilerini detaylandıran araştırmacıların biri olan Hofstede, belirsizliği reddetme eğiliminin kültürleri ayırtıran bir boyut olduğunu savunmaktadır. Hofstede (2001) belirsizliği reddetme eğilimini kişilerin belirsiz durumlarda ne kadar rahatsız hissettiğinin bir göstergesi olarak tanımlar. Aynı zamanda belirsizliği reddetme eğilimi yüksek olan kültürlerin belirsizlik yaratabilecek durumlar, davranışlar ya da düşüncelere karşı tahammülsüz oldukları ve belirsizlikle başa çıkmak için inançlar ve kurumlar oluşturdukları; belirsizliği reddetme eğilimi düşük olan kültürlerin ise benzer durumlarda daha rahat olduklarını belirtir. Türkiye bu boyutta görece yüksek puanı olan bir ülke olarak kabul edilir. Belirsizliği reddetme boyutu açısından yapılan incelemede belirsizliğin getirdiği endişeyi azaltmak adına Türkiye’nin kanunlara, kurallara ve artık geleneksel sosyal bir yapı haline gelen dini ritüellere başvurduğu belirtilmektedir (Hofstede, 2017). Dolayısıyla ülkemizde yapılan anayasa değişiklikleri, anayasanın içeriğinin genişliği, anayasada çok maddeye ihtiyaç duyulması, inisiyatif almayı ortadan kaldıracabilecek kurallar, farklı koşullarda neler yapılması gerektiğini belirleyen kurallar ve bazı dini ritüeller (ör., kurşun döktürmek) belirsizlikle başa çıkmak adına ülke seviyesinde kullandığımız çözümler olarak tanımlanabilir.

İkinci olarak, belirsizlikle olan kültürel ilişkimizin dışında, bireysel ve kitlesel olarak deneyimlediğimiz yakın zamanlı belirsizlikler bulunmaktadır. Toplumsal belirsizliklerle karşılaşan kişiler bilişsel yükü azaltmak adına hızlı bir belirliliğe ulaşmak isteyecektir. Aksi halde daha önce de değinildiği üzere günlük hayattaki basit aktiviteleri yapmak bile güçleşebilir. Yazında da değinildiği üzere, bu durumda kullanılabilecek çözümlerden biri kişilerin hızlı bir genellemeye yönelmesidir. Halihazırda tekrar belirsizliklerle uğraşması gereken kişinin hızlı bir

genelleme ile o an karşılaştığı uyarıyı belirli hale getirip hızlıca hayatına devam etmesi (belki de yeni belirsizlikler için hazırlanması) gerekmektedir. Dolayısıyla bu çözümün adaptif bir yanı olduğundan bahsedebiliriz. Bu yöntemin yan etkisi olarak detayları gözden kaçırma, çeşitliliği farkedememe/gözdürme etme ve önemini farkedememe gibi durumlar oluşabilmektedir. En tipik örnek olarak dış grup değerlendirmesinde grubu homojen olarak algılama ve/veya karşılaşılan özelliği kişiye değil gruba ait bir özellik olarak kabul etme gibi eğilimler verilebilir. Ayrıca yazında gösterildiği gibi grup aidiyetinde artış ve karşıt değer yargılarına sahip kişilere olumsuz tutumlar geliştirme gibi gruplar arası ilişkileri zorlaştıran tepkiler de gözlemlenmektedir.

Yazında pek değinilmeyen fakat toplumumuzda kullanılan bir diğer belirsizlikle başa çıkma yöntemi de kısa süreli planlar yapmak ve yakın geleceği belirli hale getirmektir. Böylece dar bir hareket alanı açılmış olur. Fakat bu durumun yan etkisi olarak işin sürdürülebilirliği ve devam etme isteğinde problemler ortaya çıkabilir. Türkiye’de benzer eğilimleri gözlemlememiz mümkündür. Deprem tehdidi altında olmamıza rağmen kalıcı bir kentsel dönüşüm yerine geçici bir çözüm olan binaları yenilemenin seçilmesi bu konuya ilişkin bir örnek olarak verilebilir. Benzer bir şekilde ülkemize barınma, eğitim, sağlık gibi temel ihtiyaçları planlamadan kabul ettiğimiz mülteci ve sığınmacıların bu ihtiyaçlarının süreç içinde gerekli oldukça planlanıp sağlanması da kısa vadeli planları kullanma eğilimimizin bir göstergesidir.

Son olarak belirsizlik durumlarında (özellikle tekrarında) geliştirilen bir tepki de genel güvensizlik eğilimidir. Belirsizlik tanımlarında kullanılan “şüphe” teması da bu noktada hatırlanmalıdır. Bazı durumlarda kişilerarası ya da kurumlara ilişkin belirsizliklerin fazla olması güvensizlik yaratmaktadır. Yapılan bir çalışmaya göre kültürel boyutta yaşanan belirsizlik, genel güvensizliği artırmaktadır ve bu durum da politik ilgide azalmaya sebep olmaktadır (Küçükkömürler, Özbozdağlı ve Dündar, 2014). Bu çalışmada görüldüğü üzere belirsizlikle güvensizliğin birlikte oluşu kişisel ve toplumsal önemi olan durumlar açısından olumsuz etki yaratabilmektedir.

Belirsizliği azaltma ihtiyacına karşın yazındaki diğer olası açıklamalar

Yazında belirsizliği azaltma ihtiyacı yerine önerilebilecek başka psikolojik mekanizmalar bulunmaktadır. Kültürel bağlamda toplulukçu yapı ve birey bağlamında dehşet yönetimi çalışmaları bazı durumlarda belirsizlik yazını ile paralellik göstermektedir. Dolayısıyla yazındaki bulgular ışığında bu iki alandan gelen olası açıklamaların neden önesürülebileceğini ve neden belirsizliği azaltma eğilimi yaklaşımını çürütemeyeceği incelenmelidir.

İlk olarak, Türkiye özelinde incelendiğinde, görece toplulukçu bir kültürel yapıdan bahsedilebilir. Toplulukçu eğilimden dolayı, kişilerin topluma uygun hareket etmeyi seçtiği, toplumun oluşturduğu yargıları benimsediği ve vorolan olumsuz durumları yadsıdığı/görmezden geldiği varsayılabilir. Aslında ülkenin görece toplulukçu oluşu, belirsizlik yönetimi ile çelişmez. Hogg'un (2007) geliştirdiği belirsiz kimlik kuramına (Uncertainty Identity Theory) göre grup aidiyeti kişilerin kendilerine ilişkin belirsizliklerini çözmek için geliştirdikleri bir yoldur. Hogg'un diğer çalışmaları da belirsizliklerin arttığı durumlarda grup aidiyetinin arttığını göstermektedir (ör., Hogg, Sherman, Dierselhuis, Maitner ve Moffitt, 2007; Sherman, Hogg ve Maitner, 2009). Dolayısıyla belirsizlik durumlarında gözlemlenen grup aidiyeti ile ilişkilendirilebilecek tepkilerin aslında belirsizlik yönetimi olduğundan bahsedebiliriz.

Belirsizliği azaltma motivasyonuna alternatif olarak düşünülebilecek bir başka kuram da dehşet yönetimi kuramıdır (Terror Management Theory: Pyszczynski, Greenberg ve Solomon, 1999; ayrıca tükçe derlemesi için bkz., Doğulu ve Sakallı-Uğurlu, 2015). Dehşet yönetimi kuramına göre insanlar ölümlülüğünün farkında olan canlılardır ve bu durum varoluşsal bir kaygı yaratır. Bu varoluşsal kaygıyla başa çıkabilmek için kişiler değer yargılarına başvururlar ve kendilerince önemli buldukları bu değer yargılarına uygun davranmaya çalışırlar. Dolayısıyla terör saldırısı gibi hayati tehlike yaratan ve kişiye ölümlülüğünü hatırlatan durumlar bu kuram çerçevesinde değerlendirilebilir (Dehşet yönetimi kuramı açısından Türkiye'de yaşanan terör olaylarının seçmen davranışı ve grup aidiyeti üzerindeki etkilerine ilişkin bir inceleme için bkz. Kökdemir, 2015). Benzer bir şekilde, bir belirsizlik kuramı olan belirsizlik yönetimi kuramı (Uncertainty Management Theory: Van den Bos, 2001) dehşet yönetimi kuramına paralel savlar içermektedir. Bu paralellik sebebiyle belirsizlik yönetimi ve dehşet yönetimi kuramlarını karşılaştıran çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Van den Bos, Poortvliet, Maas, Miedema ve Van den Ham (2005) beş çalışma ile iki kuramı karşılaştırdıkları yayınlarında duygusal tepkilerin adalet ve iç grup yanlılığı tepkileri üzerindeki etkilerinin iki kuramın yönergesiyle de ortaya çıktığını ama bu etkinin belirsizlik yönergesinin olduğu grupta daha güçlü olduğunu göstermiştir. Ayrıca katılımcıların kendi ölümlüğünü düşünmesinin istendiği koşulda "ölüme ilişkin belirsizliklerden" bahsettiklerini de belirtmişlerdir. Benzer bulgular Türkiye örnekleminde de gösterilmiştir (Yavuz ve Van den Bos, 2009). Başka bir çalışmada ise bu iki kuram grup aidiyeti açısından karşılaştırılmıştır (Hohman ve Hogg, 2011). Bu çalışmanın sonuçlarına göre ölüm farkındalığının etkisi yalnızca ölümden sonra yaşam ile ilgili belirsizlik olduğu durumda bulunmaktadır ve grup aidiyeti belirsizlik seviyesine bağlı olarak farklılık göstermektedir (Ayrıca ölüm sonrası ile ilgili bilgi verilmesinin ölüm farkındalığının öz-değer üzerindeki etkisini azalttığına ilişkin bulgular için bkz., Dechesne, Pyszczynski, Arndt, Ransom, Sheldon ve Van Knippenberg ve

Janssen, 2003). Bu çalışmalar dehşet yönetimi kuramının tüm bulgularını belirsizlik yönetimi kuramına genellememizi gerektirmediği halde (Van den Bos, Poortvliet, Maas, Miedema ve Van den Ham, 2005) dehşet yönetiminin altında yatan sürecin belirsizlik yönetimi olabileceğine dair kanıtlar sunmaktadır (Yavuz ve Van den Bos, 2009). Bu çalışmalar ışığında ölüm tehlikesini içeren terör olayları gibi ülkemizde yaşanan olayların belirsizlik yazını açısından da incelenebileceği savunulabilir.

Sonuç ve Öneriler

Belirsizlik günlük hayatımızın bir parçasıdır. Belirsizlik bireysel seviyede kişinin kendisiyle, ilişkileriyle ve çevresiyle ilişkili olabileceği gibi toplumsal seviyede kitlesel etkiye sahip durumları da kapsayabilir. Belirsizlik bu yaygın etkisi sebebiyle psikoloji yazınında yer bulmuş bir konudur. Belirsizliği azaltma eğilimi ise yazında temel bir eğilim olarak tanımlanmaktadır. Bu sebeple belirsizliğe ilişkin tepkiler farklı kuramlar tarafından incelenmiştir. Yazında belirsizliğin etkileri olumsuz (ör., endişe ve depresif duygu durumu) ve olumlu (ör., heyecan) duygu durum değişkenleriyle ilişkilendirilmiştir. Ayrıca bilişsel olarak gruplandırma eğilimi ve davranışa yansiyabilecek önyargı içeren eğilimler de yazında gösterilmektedir.

Türkiye özelinde değerlendirdiğimizde, hem kültürel olarak belirsizliği reddetme eğilimimiz bulunduğundan hem de yakın tarihte yaşanan kitlesel belirsizlik yaratan deneyimlerin etkisi altında olduğumuzdan sözedebiliriz. Bu durum belirsizlikle ilişkisinde zorlanan kişilerin, bazı durumlarda hayati tehlike barındıran, yeni deneyimlenen belirsiz olaylar karşısında daha fazla zorlanacağına işaret etmektedir. Dolayısıyla belirsizliklerin nasıl azaltıldığı ve yönetildiği toplumumuz açısından önemlidir. Ülkemizde sıkça kullanılan yöntemler bulunmaktadır. Örneğin belirsizlikleri azaltmak adına yasalar ve kurallar sürekli yenilenmekte ve her koşula uygun net sınırlar belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu durum zaman içinde kişilerin sürekli yenilenen kurallar arasında ne yapması gerektiğini bulmakta zorlanmasına ve aynı zamanda inisiyatif de alamamasına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla belirsizlikle başa çıkmak adına geliştirilen yöntem kişileri tekrar belirsizliğe itebilmektedir. Yasaları kullanamadığımız sosyal durumlarda başvurulacak yöntemlerin işlevselliği de problemlidir. Bu yöntemler belirsizlik yaratan uyarıyı incelemekten çok hızlı bir belirliliğe ulaşmayı amaçlayan yöntemlerdir. Belirsizlik yaratan uyarıyı etiketlemek ya da yalnızca aciliyetler doğrultusunda planlar yapmak anlık belirlilikler kazandırmaktadır. Fakat bu yöntemler kalıcı bir çözüm sağlamazlar ve bazen gerçekten kopuk olabilmektedirler. Bu sebeple benzer uyarılarla karşılaşıldığında işlevlerini kaybedebilmektedirler.

Toplumumuzda belirsizlikleri azaltmak adına başvurduğumuz yöntemler yerine kullanılabilecek daha işlevsel yöntemler bulunmaktadır. Örneğin, birey seviyesinde belirsizliği nasıl algıladığımızı değiştirmek daha fazla fayda sağlayacaktır. Yazında belirsizliğin keşifler, icatlar, gelişim ve merak ile ilişkili olduğundan bahsedilmektedir. Belirsizliklere yaklaşımımızı bu yönde değiştirmemiz mümkündür. Bunun bir yolu olumlu belirsizliklere daha fazla olanak verilmesi olabilir. Örneğin eğitim sürecine merakı teşvik eden uygulamalar eklenmesi, hem belirsizliği azaltma motivasyonunu tatmin edeceği için hem de kişilerde genç yaşlarından itibaren endişeden uzak belirsizlikle başa çıkabileceği inancını geliştireceği için yararlı olabilir. Ayrıca bu yönelim ülkemiz geleceğini yeni keşifler, yeni girişimler ve yeni çözümler üreten bir topluluk haline getirebilecek bir yönelim de olabilir (belirsiz durumlarda eleştirel düşünme eğilimi ve rasyonel karar alma ilişkisi için bkz., Kökdemir, 2003). Diğer yandan, bazı durumlarda belirsizlik yaratan uyaran hayati bir tehlike ihtimalini barındırıyor olabilir. Hayati tehlike içeren belirsizlikler yapı itibarıyla olumsuz olduğu için belirsizlikleri olumlu tanımlama eğilimi geliştirmek çözüm getirmeyebilir. Böyle durumlarda toplum üzerinde etkisi olan kişilerin söylem ve eylemlerde olumsuzluk içeren belirsizliği nasıl değerlendirdiği önem kazanmaktadır. Toplumda söz sahibi olan kişilerin belirsizlik durumlarında net bilgi vermesi belirsizliği azaltacaktır. Aynı zamanda belirsizliğin bir etkisi olarak ortaya çıkabilecek gruplaşma ve gruplar arası çatışma gibi olası durumların farkında olunması ve durum değerlendirmelerinin barışçıl bir şekilde yapılmasının son derece önemli olduğu düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Bal, M. ve Van den Bos, K. (2012). Blaming for a Better Future Future Orientation and Associated Intolerance of Personal Uncertainty Lead to Harsher Reactions Toward Innocent Victims. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38, 7, 835-844.
- Bammer, G. ve Smithson, M. (2012). Uncertainty and risk: multidisciplinary perspectives. Bammer, G. ve Smithson, M. (Ed.). Routledge.
- Baumeister, R.F., Bratslavsky, E., Muraven, M. ve Tice, D.M. (1998). Ego depletion: Is the active self a limited resource? *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 1252-1265.
- Baumeister, R. F. ve Vohs, K. D. (2012). Handbook of Self and Identity. M. R. Leary ve J. P. Tangney (Ed.) *Self-regulation and the executive function of the self*: İçinde 180-

198. New York: The Guilford Press.

Berlyne, D. E. (1962). Uncertainty and epistemic curiosity. *British Journal of Psychology*, 53, 1, 27-34.

Birrell, J., Meares, K., Wilkinson, A. ve Freeston, M. (2011). Toward a definition of intolerance of uncertainty: A review of factor analytical studies of the Intolerance of Uncertainty Scale. *Clinical Psychology Review*, 31, 7, 1198-1208.

Dechesne, M., Pyszczynski, T., Arndt, J., Ransom, S., Sheldon, K. M., Van Knippenberg, A. ve Janssen, J. (2003). Literal and symbolic immortality: the effect of evidence of literal immortality on self-esteem striving in response to mortality salience. *Journal of personality and social psychology*, 84(4), 722.

Doğulu, C. ve Sakallı-Uğurlu, N. (2015). Dehşet yönetimi kuramı üzerine bir derleme. *Türk Psikoloji Yazıları*, 18 (35), 33-50.

Dugas, M. J., Freeston, M. H. ve Ladouceur, R. (1997). Intolerance of uncertainty and problem orientation in worry. *Cognitive Therapy and Research*, 21, 6, 593-606.

Dugas, M. J., Gosselin, P. ve Ladouceur, R. (2001). Intolerance of uncertainty and worry: Investigating specificity in a nonclinical sample. *Cognitive Therapy and Research*, 25, 5, 551-558.

Dugas, M. J., Gagnon, F., Ladouceur, R. ve Freeston, M. H. (1998). Generalized anxiety disorder: A preliminary test of a conceptual model. *Behaviour Research and Therapy*, 36, 2, 215-226.

Edwards, J. A., Weary, G. ve Reich, D. A. (1998). Causal uncertainty: Factor structure and relation to the big five personality factors. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24, 451-462.

Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7, 117-140. <http://dx.doi.org/10.1177/001872675400700202>

Greco, V. ve Roger, D. (2003). Uncertainty, stress, and health. *Personality and Individual Differences*, 34, 6, 1057-1068.

Gudykunst, W. B. (1993). Intercultural Communication Competence. R. L. Wiseman ve J. Koester (Ed.) *Toward a theory of effective interpersonal and intergroup communication: An anxiety/uncertainty management (AUM) perspective*: İçinde 33- 71. Thousand Oaks, CA: Sage.

Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values*. California: Sage Publication Inc.

- Hofstede, G. (2017, Mart). What about Turkey?. <https://geert-hofstede.com/turkey.html>
- Hogg, M. A. (2007). Uncertainty–identity theory. *Advances in Experimental Social Psychology*, 39, 69-126.
- Hogg, M. A. (2009). Managing self-uncertainty through group identification. *Psychological Inquiry*, 20, 221-224.
- Hogg, M. A. ve Abrams, D. (1993). Group motivation: Social psychological Perspectives. M. A. Hogg ve D. Amrams, (Ed.) *Towards a single-process uncertainty-reduction model of social motivation in groups*: İçinde 173-190. Hemel Hempstead, UK: Harvester Wheatsheaf.
- Hogg, M. A. ve Adelman, J. (2013). Uncertainty–identity theory: Extreme groups, radical behavior, and authoritarian leadership. *Journal of Social Issues*, 69, 3, 436-454.
- Hogg, M. A., Adelman, j. R. ve Blagg, R. D. (2010). Religion in the face of uncertainty: An uncertainty-identity theory account of religiousness. *Personality and Social Psychology Review* 14, 1, 72– 83.
- Hogg, M. A., Sherman, D. K., Dierselhuis, J., Maitner, A. T. ve Moffitt, G. (2007). Uncertainty, entitativity, and group identification. *Journal of Experimental Social Psychology*, 43, 135-142.
- Hohman, Z. P. ve Hogg, M. A. (2011). Fear and uncertainty in the face of death: The role of life after death in group identification. *European Journal of Social Psychology*, 41(6), 751-760.
- Humphreys, P. ve Berkeley, D. (1985). Behavioral Decision Making. *Handling Uncertainty*: İçinde 257-282. United States: Springer.
- Jacobson, J.A. (2007). The relationship among causal uncertainty, reassurance seeking, and dysphoria. *Journal of Social & Clinical Psychology*, 26, 922-939.
- Jacobson, J.A. ve Weary, G. (1999). The role of causal uncertainty in the reassurance-seeking-depression relation. *Psychological Inquiry*, 10, 288-290.
- Jacobson, J. A., Weary, G. ve Lin, Y. S. (2008). Causal uncertainty and metacognitive inferences about goal attainment. *Cognition & Emotion*, 22, 1276-1305.
- Kagan, J. (1972). Motives and development. *Journal of Personality and Social Psychology*, 22 (1), 51-66.

- Kahneman, D. ve Tversky, A. (1982). Variants of uncertainty. *Cognition*, 11, 2, 143-157.
- Knobloch, L. K. ve Solomon, D. H. (1999). Measuring the sources and content of relational uncertainty. *Communication Studies*, 50, 4, 261-278.
- Kökdemir, D. (2003). *Belirsizlik durumlarında karar verme ve problem çözme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kökdemir, D. (2015, 4 Kasım). Sosyal Psikolojik Açıdan 1 Kasım 2015 Türkiye Genel Seçimlerinin Değerlendirilmesi. https://www.researchgate.net/publication/283479776_Sosyal_Psikolojik_Acidan_1_Kasim_2015_Turkiye_Genel_Secimlerinin_Degerlendirilmesi
- Küçükkömürler, S., Özbozdağı, S. ve Dünder, C. (2014, Mayıs). Predictors of Political Activities Between Cultures: Effects of Uncertainty Avoidance and Trust. (Yayımlanmamış Poster Sunumu). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Ladouceur, R., Gosselin, P. ve Dugas, M. J. (2000). Experimental manipulation of intolerance of uncertainty: A study of a theoretical model of worry. *Behavior Research and Therapy*, 38, 9, 933-941.
- Langer, E. J. (1975). The illusion of control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32, 311-328.
- Langer, E. J. ve Roth, J. (1975). Heads I win, tails it's chance: The illusion of control as a function of the sequence of outcomes in a purely chance task. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32, 951-955.
- Monat, A., Averill, J. R. ve Lazarus, R. S. (1972). Anticipatory stress and coping reactions under various conditions of uncertainty. *Journal of Personality and Social Psychology*, 24, 2, 237-253.
- Pyszczynski, T., Greenberg, J. ve Solomon, S. (1999). A dual-process model of defense against conscious and unconscious death-related thoughts: an extension of terror management theory. *Psychological Review*, 106, 4, 835-845.
- Ross, L., Greene, D. ve House, P. (1977). The "false consensus effect": An egocentric bias in social perception and attribution processes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 13(3), 279-301.
- Sedikides, C., De Cremer, D., Hart, C. M. ve Brebels, L. (2010). The uncertain self: A handbook of perspectives from social and personality psychology. R. M. Arkin, K. C. Oleson ve P. J. Carroll (Ed.) *Procedural fairness responses in the context of self-uncertainty*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

- Sherman, D. K., Hogg, M. A. ve Maitner, A. T. (2009). Perceived polarization: Reconciling ingroup and intergroup perceptions under uncertainty. *Group Processes & Intergroup Relations*, 12, 95-109.
- Sorrentino, R. M., Bobocel, C. R., Gitta, M. Z., Olson, J. M. ve Hewitt, E. C. (1988). Uncertainty orientation and persuasion: Individual differences in the effects of personal relevance on social judgments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 357-371.
- Sweller, J. (1988). Cognitive load during problem solving: Effects on learning, *Cognitive Science*, 12, 257-285.
- Taylor, S. E. ve Brown, J. (1988). Illusion and well-being: A social psychological perspective on mental health. *Psychological Bulletin*, 103 (2), 193-210.
- Tobin, S. J. ve Raymundo, M. M. (2010). Causal uncertainty and psychological well-being: The moderating role of accommodation (secondary control). *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36, 371-383.
- Van den Bos, K. (2001). Uncertainty management: the influence of uncertainty salience on reactions to perceived procedural fairness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 6, 931-941.
- Van den Bos, K. (2007). Advances in the psychology of justice and affect. D. de Cremer (Ed.) *Hot cognition and social justice judgements: The combined influence of cognitive and affective factors on the justice judgement process*: İçinde 59-82. Greenwich, CT: Information Age.
- Van den Bos, K. (2009). Making sense of life: The existential self trying to deal with personal uncertainty. *Psychological Inquiry*, 20, 197-217.
- Van Den Bos, K., Euwema, M. C., Poortvliet, P. M. ve Maas, M. (2007). Uncertainty Management and Social Issues: Uncertainty as an Important Determinant of Reactions to Socially Deviating People. *Journal of Applied Social Psychology*, 37, 8, 1726-1756.
- Van den Bos, K., Poortvliet, P. M., Maas, M., Miedema, J. ve Van den Ham, E. J. (2005). An enquiry concerning the principles of cultural norms and values: The impact of uncertainty and mortality salience on reactions to violations and bolstering of cultural worldviews. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41(2), 91-113.
- Van den Bos, K., Van Ameijde, J. ve Van Gorp, H. (2006). On the psychology of religion: The role of personal uncertainty in religious worldview defense. *Basic and Applied Social Psychology*, 28, 4, 333-341.
- Weary, G. ve Edwards, J. A. (1994). Individual differences in causal uncertainty. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 308-318.

Yavuz, H. ve Van den Bos, K. (2009). Effects of uncertainty and mortality salience on worldview defense reactions in Turkey. *Social Justice Research*, 22, 4, 384-398.